

Duška Knežević Hočevar

SKRB ZA STAREJŠO GENERACIJO NA DRUŽINSKIH KMETIJAH

PREŽIVETA PRAKSA ALI AKTUALNA ZAVEZA?

UVOD: PREPLETENOST DEMOGRAFSKIH IN RAZVOJNIH VIDIKOV DRUŽINSKEGA KMETOVANJA

Med številnimi razlogi, ki pojasnjujejo, zakaj se družinskemu kmetovanju namenja vedno več pozornosti v odmevnih akademskih razpravah, avtorji po navadi poudarjajo dva. Po eni strani se niso uresničile napovedi in pričakovanja kmetijskih strokovnjakov, da bo v izrazito tekmovalnih razmerah globalne tržne ekonomije industrijsko kmetovanje, organizirano v obliki obsežnih korporacij, nadomestilo družinsko kmetovanje (Potter, Tilzey 2005). Nasprotno, razvoj globalnega kmetovanja se kaže bolj v smeri še vedno prevladujoče oblike družinskega kmetovanja (Hildenbrand, Hennon 2005, Galdeano-Gómez *et al.* 2010). Po drugi strani pa so številne vlade po svetu slišale napovedi in ocene Združenih narodov, ki opozarjajo, da bi morale biti zagotavljanje globalne prehranske varnosti prav zaradi demografskih trendov prednostna naloga razvoja kmetijstva v svetu. Do leta 2050 naj bi po nekaterih prebivalstvenih projekcijah število svetovnega prebivalstva doseglo številko 9 (celo 10) milijard, se pravi, da bi morali podvojiti sedanji obseg kmetijske proizvodnje, da ne bi tvegali globalne lakote (Manning 2000).

Ko govorimo o sodobnem kmetovanju v Sloveniji, ki je družinsko organizirano, torej ne moremo več spregledati vsebin, ki se nanašajo na gibanje prebivalstva. Tako nas tudi Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 (2008: 9–10) opozarja, da se bosta v državi zaradi trendov rodnosti pod enostavno obnovo prebivalstva in vedno

večje dolgoživosti prebivalstva deleža otrok in delovno sposobnega prebivalstva začela zmanjševati. Na podeželju je ocenjena demografska projekcija še toliko bolj skrb zbujujoča tudi zaradi odhoda mladega prebivalstva s podeželja, ne glede na to, da je hkrati opazen povečan priliv prebivalstva na podeželje v bližini mestnih središč.

Spoznanje, da je na razvoj kmetovanja vpliva tudi demografska podoba podeželja, ni novo. Številni domači preučevalci že nekaj desetletij opozarjajo na prepletenost demografskih značilnosti podeželja in razvojnih usmeritev družinskega kmetovanja zlasti v razpravah o zagotovljenem nasledniku oziroma prevzemniku kmetije (Makarovič 1991, Gosar 1991, Hribnik 1995, Barbič 1993, Kovačič *et al.* 1996, Juvančič 2002, Kerbler 2008). Tako je Makarovič (1991) že v svojih številnih raziskavah o »vitalnih in odmirajočih kmetijah« v Sloveniji, ki jih je opravila med letoma 1975 in 1990, ugotovila, da je prav »pravočasna« predaja kmetije oziroma prevzem mlajše generacije jamstvo, da mladi ostanejo na podeželju in še naprej kmetujejo.

Ni naključje, da so prežetost razvojne usmerjenosti kmetovanja z demografskimi trendi dojeli tudi oblikovalci kmetijske politike v Sloveniji. To se med drugim kaže v vpeljavi ukrepov za spodbujanje zgodnjega upokojevanja kmetov oziroma »pravočasne« predaje kmetij mladim prevzemnikom. Logika uvedbe ukrepov za zgodnje upokojevanje kmetov (2004) in za pomoč mladim prevzemnikom kmetij (2005) namreč temelji na pogojni veržni enačbi, ki sporoča: s pravočasno predajo

kmetij oziroma njenim prevzemom se bodo izboljšali starostna struktura lastnikov kmetij, razvojna sposobnost prenesenih kmetij in produktivnost dela v kmetijstvu, predvsem pa se bo zadržalo mlade ljudi na podeželju.

Koga sta ukrepa dejansko nagovorila, je bilo osrednje raziskovalno vprašanje dveh zaporednih raziskav, in sicer anketne raziskave o odnosih med generacijami in spoloma na kmetijah ter na podlagi njenih rezultatov izpeljane terenske študije o praksah medgeneracijskih pomoči v kmečkih družinah.¹ V tem prispevku se omejujem na predstavitev rezultatov terenske študije, še posebej tistih delov življenjskih pripovedi sogovornic in sogovornikov, ki ponujajo odgovor na vprašanje, ali je mlajša generacija kmetij prejemnic sredstev na podlagi obeh ukrepov bolj zavezana skrbeti za starejšo generacijo v primerjavi z vrstniki s kmetij, ki teh sredstev niso prejele. S tem vprašanjem ne preverjam zgolj enega izmed rezultatov anketne raziskave. Prakse skrbi za stare družinske člane na podeželju so namreč vedno bolj aktualna vsebina tudi v kontekstu »staranja podeželja«, pojava, ki je šele v zadnjem desetletju prepoznan kot aktualno in samostojno polje preučevanja.

Zanimanje za to je vedno opaznejše tudi na področju socialnega dela, čeprav je starejše kmečko prebivalstvo redkeje predmet strokovne obravnave kot pa staranje prebivalstva nasploh (Mali, Ovčar 2010: 229). To oziroma družbene posledice spremenjenega razmerja med vedno manjšim deležem mladega in vedno večjim deležem starega prebivalstva vplivajo na pospešeni razvoj in uveljavljanje celo specializiranega področja socialnega dela s starimi ljudmi, ki potrebuje širok nabor znanj tako o raznovrstnih izkušnjah staranja kot tudi o iskanju odgovorov na potrebe starih ljudi (Mali 2010: 1244, 2013: 59).

Namen članka je prispevati taka znanja tudi za potrebe socialnega dela s starimi ljudmi,

tokrat z vidika razmišljanj o pričakovanih in praksah oskrbe starejših družinskih članov pri samim članih večgeneracijskih kmečkih družin, tj. tako mlajših kot starejših generacij.

RAZISKOVALNO ZANIMANJE ZA STARANJE NA PODEŽELJU

Da so raziskovalci namenili malo pozornosti eksplicitnemu preučevanju odnosov med generacijami sodobnega kmečkega prebivalstva, ni naključje. Eden izmed razlogov so prav gotovo prevladujoče razlage v skladu s teorijo modernizacije, ki so proizvedle poenostavljene podobe o kmečkem življenju, ki dokaj romantično upodablja tesne in podporne sorodstvene odnose med generacijami, po navadi živečimi v razširjeni večgeneracijski kmečki družini, hkrati pa poudarile, da taki odnosi niso značilni za ljudi v mestih (Lee, Cassidy 1985, Marotz-Baden *et al.* 1988, Hareven 1996, Melberg 2005, Jong idr. 2005).

Morda so prav zato raziskovalci socialne gerontologije šele pred dobrim desetletjem (2000) organizirali prvo mednarodno konferenco o globalnem staranju na podeželju.² To so podkrepili z demografskimi podatki, ki kažejo, da več kot polovica starejših ljudi na svetu živi na podeželskih območjih oziroma da je v večini držav po svetu delež starejših ljudi večji v podeželskih kot pa v mestnih okoljih. Prispevki s konference so bili leto dni pozneje objavljeni v posebni izdaji znanstvene revije *Ageing and society*, ki jo je uredila Clare Wenger (2001). V uvodnem eseju je urednica na podlagi pregleda obstoječe literature o ruralnem staranju in povzetka temeljnih ugotovitev prispevkov s konference (Scharf 2001, Wenger, Burholt 2001, Shenk 2001, Keeling 2001, Bhat, Dhruvarajan 2001, Keasberry 2001) staranje na podeželju utemeljila kot samostojno polje preučevanja. To je utemeljila na podlagi ugotovljenih »skupnih značilnosti« raznovrstnih primerov staranja v ruralnem okolju po svetu, med katerimi je posebej poudarila: da sta

¹ Raziskava »Odnosi med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji« (Knežević Hočevar, Černič Istenič 2010) je bila kot ciljno-raziskovalni projekt izpeljana v letih 2006–2008, raziskava »Medgeneracijska solidarnost v kmečkih družinah« pa je bila opravljena kot temeljni raziskovalni projekt v letih 2009–2011.

² Konferenca »Staranje na podeželju: globalni izziv« je bila organizirana v mestu Charleston v Virginiji (ZDA), in sicer leta 2000.

urbanizacija in podeželska depopulacija povezani z diasporo družin: v vseh državah se mladi izseljujejo s podeželja zaradi zaposlitvenih priložnosti v mestih, pri tem pa starše zapuščajo v podeželskem okolju; da postaja »zaupnost na razdalji« običajna praksa medgeneracijske solidarnosti skoraj povsod po svetu in ne le v t. i. razvitih državah; da so družinske vrednote v pomenu zaveze odraslih otrok za skrb za stare starše bolj značilne v podeželskih okoljih in da so pogosto povezane z dovoljenjem staršev, da odrasli otroci bivajo na njihovi posesti. Prav odnos med lastništvom posesti in oskrbo na stara leta Wenger poudari kot pomembno polje za nadaljnje preučevanje že tolikokrat raziskovane bivanjske nastanitve mlajše in starejše generacije na podeželju (Wenger 2001: 542).

S tega vidika velja omeniti tudi referenčno študijo o doživljanju medgeneracijskih odnosov očetov in njihovih odraslih sinov na kmetijah podeželske Iowe (Elder *et al.* 1996). Študija je pokazala, da vzajemna podpora med družinskimi člani na kmetijah ni toliko povezana s kakovostjo njihovih čustvenih vezi, ampak bolj s pričakovanji – družinski člani si pomagajo, ker se to od njih pričakuje (*ibid.*: 50).

Preučevalci staranja na podeželju se vedno bolj zavedajo, da so večgeneracijske kmečke družine izrazito zanimiv primer preučevanja medgeneracijskih odnosov, čeprav so sodobne kmečke družine v marsičem podobne drugim družinam, na primer mestnim. Še vedno pa podatki kažejo, da obstaja večja verjetnost, da se v primerjavi z nekmečkimi družinami delovno in domače okolje članov kmečkih družin prepletata oziroma da generaciji odraslih otrok in staršev delata in živita skupaj. Tudi v t. i. industrijskih družbah, v katerih je uveljavljeno družinsko kmetovanje, se življenjski prehodi članov kmečkih družin prepletajo: na primer, čas predaje in prevzema kmetije sovpada s časom, ko se starejša generacija upokoji, mlajša pa deduje oziroma prevzame kmetijo. Kljub prepletenosti dela in doma v družinskem kmetovanju so raziskovalci že pred več desetletji opozorili, da je treba veliko pogostost stikov in interakcij v kmečkih družinah pripisati bolj ekonomskim dejavnikom kot pa prevladujočemu

(stereotipnemu) *familializmu* (npr. Lee, Cassidy 1985). Večina študij je potrdila le domnevo, da se vzorci oskrbe razlikujejo med podeželskim in mestnim prebivalstvom; pa še to verjetneje zato, ker javne storitve praviloma niso tako razširjene v podeželskih skupnostih v primerjavi z mestnimi, to pa zbuja vtis, da v ruralnih okoljih »vztraja tradicija« skrbi za odvisne člane družine.

Šest primerov večgeneracijskih kmečkih družin iz Prekmurja

Terenska študija je bila oblikovana in izpeljana na podlagi rezultatov predhodne anketne raziskave, ki se je osredotočila na odkrivanje posebnosti kmečkih gospodinjstev, prejemnic sredstev na podlagi ukrepov pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjim upokojencem, v primerjavi s kmečkimi gospodinjstvi, ki niso prejela tih sredstev, in mestnimi gospodinjstvi. Poglavitno orodje prve raziskave, anketni vprašalnik, je zajemal obsežen repertoar vsebin, ki so se nanašale na družinsko zaledje in socialna omrežja posameznic in posameznikov ter njihovega delovnega okolja. Najsplošnejši rezultat anketne raziskave³ je pokazal, da sta ukrepa da sta ukrepa nagovorila z razvojnega vidika (glede velikosti in opremljenosti kmetij, izobrazbe družinskih članov in števila otrok) razmeroma vitalnejša kmečka gospodinjstva, pri tem pa so ta gospodinjstva kazala tudi nekatere značilnosti togosti. Njihova socialna omrežja so se pokazala kot omejena na družino in ožje sorodstvo, delitev dela je bila vnaprej organizirana po načelu spola, pri mlajši generaciji članov gospodinjstev pa je izstopala zaveza za skrb za starejšo generacijo bodisi zaradi »ohranjanja tradicije« na vasi bodisi zaradi slabe razvitosti socialnih storitev v njihovem bivanjskem okolju.

Zaradi metodološke zasnove anketne raziskave, ki je omejena na informacije o celotnem gospodinjstvu in njegovih članih zgolj z vidika posamične anketirance ali anketiranca,

³ Vsi rezultati anketne raziskave so objavljeni v monografiji *Dom in delo na kmetijah: raziskava odnosov med generacijami in spoloma* (2010) avtoric Duške Knežević Hočevar in Majde Černič Istenič.

ti rezultati ne ponujajo vpogleda v dinamiko odnosov med družinskimi člani. To metodološko omejitve je odpravila terenska študija, izpeljana leta 2009 v Prekmurju.⁴ Tokrat so sogovornice in sogovorniki šestih večgeneracijskih kmečkih družin, tako prejemnic kot neprejemnic sredstev na podlagi obeh ukrepov, v okviru svojih življenjskih karier presojali vsebine o raznovrstnih praksah medgeneracijskih prenosov in pomoči. Ali je zaveza mlajše generacije, da skrbi za starejšo generacijo družinskih članov, močnejša v kmečkih družinah prejemnicah sredstev za pomoč mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjim upokojevcem, je bilo tudi eno izmed raziskovalnih vprašanj terenske študije.

Šest večgeneracijskih kmečkih družin je bilo izbranih iz pomurske regije, regije z najugodnejšimi naravnimi možnostmi za kmetovanje, oziroma njenega dela, tj. Prekmurja. To je izrazito kmetijska pokrajina, saj se vsaj delno s kmetijstvom ukvarja več kot polovica gospodinjstev. Hkrati pa je zanjo značilen majhen del takih kmetij, ki se profesionalno ukvarjajo samo s kmetijstvom. Kakorkoli že, značilno za to območje je, da je bilo tako v preteklosti, kot je še zdaj v sedanjosti, kmetijstvo poglavitna gospodarska dejavnost, živinoreja pa poglavitna kmetijska dejavnost.

Po drugi strani pa Pomurje že desetletja zaostaja v »gospodarskem razvoju«, saj BDP na prebivalca dosega le 68,5 odstotka slovenskega povprečja (Regionalni razvojni program Pomurske regije 2007–2013, 2007: 30). V letu 2009 sta razglasili in izpeljali stečaj dve po številu zaposlenih razmeroma veliki lokalni podjetji – Mura in Pomurka – to pa je še poslabšalo gospodarski položaj pomurske regije.

Prav dvojnost, izrazita agrarna podoba Pomurja in stečaj podjetij razmeroma velikim številom zaposlenega lokalnega prebivalstva, je bila glavni vzrok za dokončen izbor raziskovalne lokacije. Vse je kazalo, da bo ta raziskovalni prostor primerno »polje« za opazovanje tako kmečkih družin, ki jim je kmetijstvo poglavitni

vir zaslužka, kot kmečkih družin, katerih člani združujejo vire dohodka, ki jih dobijo zunaj kmetije, z viri dohodka »s« kmetije.

Poglavitni merili izbora večgeneracijskih kmečkih družin sta bili sobivanje pod »skupno streho«, vsaj del družinskega dohodka pa je moral biti pridobljen s kmetijsko dejavnostjo.

Da bi ugotovila posebnosti, lastne samo kmetijam prejemnicam sredstev ukrepov pomoči mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjim upokojevcem, sem jih primerjala s kmetijami, ki niso zaprosile za takšno pomoč. Tako 30 sogovornic in sogovornikov pripada dvema večgeneracijskima družinama prejemnicama takšnih sredstev (primera 1 in 2), eni kandidatki za pridobitev teh sredstev (primer 3) in trem takim, ki niso prejemnice teh podpor (primeri 4, 5 in 6). Prvi trije primeri imajo zagotovljenega prevzemnika kmetije, drugi trije pa ga v času izvajanja raziskave niso imeli.

V vsaki izbrani družini je v povprečju šest družinskih članov. Pripadajo trem generacijam. Najštevilčnejša je družina P5⁵ z devetimi družinskimi člani, s petimi družinskimi člani pa je najmanjša družina P6. Po navadi skupaj živijo starejši gospodarji in gospodarica z odraslimi otroki in vnuki oziroma mlajši zakonski par z otroki in starši. V skupni hiši s starši živi navadno le eden od dveh odraslih otrok (P1, P2, P4), oba odrasla otroka sta ostala doma le v družinah P5 in P6. V dveh primerih živi v neposredni bližini (20 metrov) tudi drugi otrok s svojo družino (P4) oziroma zunajzakonsko partnerico (P1). Z izjemo družine P5, v kateri sta po poroki doma ostala oba, brat in sestra, in družine P6, v kateri sta doma brat in sestra, ki sta še samska, so se sestre drugih štirih družin po poroki odselile od doma (P1, P2, P3 in P4), saj so se praviloma primožile k svojim soprogom ali njihovim staršem.

Prav vse kmetije, tudi turistična P3 in dopolnilna kmetija P5, so poljedelsko-živinorejske. Glede na starejšo generacijo so občutno povečale svoje zmogljivosti (tj. velikost posesti, število glav živine oziroma gostinske zmogljivosti) vse tri kmetije prejemnice obeh

⁴ Celovitejši rezultati te študije so objavljeni v monografiji *Etnografija medgeneracijskih odnosov: dom in delo na kmetijah skozi življenjske pripovedi* (2013) avtorice Duške Knežević Hočevar.

⁵ Za šest večgeneracijskih družin (primeri od 1 do 6) uporabljam v nadaljevanju kratico od P1 do P6.

oblik pomoči in ena kmetija, ki teh sredstev ni prejela (P4), prav vse pa so izboljšale svojo opremljenost z mehanizacijo. Družina P4 dokazuje, da za razvoj kmetije ne zadostuje »samo« zagotovljen prevzemnik kmetije, ampak da so zaporedni prevzemniki kmetij željni in zmožni celo bolje gospodariti od svojih predhodnikov.

Kolikor se spominjam, je to vedno bila ena večjih kmetij v vasi [...] Kmetija je bila vedno deset hektarska, no, nekaj več je imela. Oče je bil angažiran prav v vsaki organizaciji v vasi. Bil je prvi predsednik vaškega odbora pa krajevne skupnosti, tako da se je pri tej hiši vedno nekaj dogajalo. Tu je bil en tak center vsega v vasi [...]. Potem sva se rodila brat pa jaz in smo to kmetijo nadaljevali, delali, kolikor se je dalo. Z ženo sva se poročila zelo mlada, rodili sta se nama hčerki, in še naprej smo se ukvarjali s kmetovanjem. Žena je sicer imela espe [s. p.], obrt šiviljstva, midva z očetom pa sva delala na kmetiji. V začetku osemdesetih smo zgradili nove goveje hleve za petdeset glav živine [...]. Žal sta mama in oče dokaj zgodaj umrli, tako da sva se z ženo dogovorila, da bova zaradi preveč dela z govedom hleve predelala v svinjske hleve. Tako je lahko ob delu na kmetiji še vedno opravljala svojo obrt, jaz sem pa lahko sam prevzel delo v hlevih. Zdaj se ukvarjamo s prašičerejo, s čimer je manj dela, čeprav trenutno niso zanj najboljši pogoji. V tem času smo redno širili kmetijo in vse, kar smo zaslužili, smo investirali nazaj vanjo. Tudi zdaj se skoraj vsako leto širimo, tako da obdelujem že štirideset hektarov zemlje. Smo zadovoljni s tem delom. In če bi me kdo vprašal, kaj bi bil, če bi bil še enkrat mlad, hja, isto bi bil. Kmet bi bil. (Sogovornik, 58, P4.)⁶

Izbrane kmetije se razlikujejo po številu zaposlenih družinskih članov na kmetiji in zunaj nje. Kmetije prejemnice pomoči imajo v povprečju vsaj enega družinskega člana, ki je zaposlen zunaj kmetije, kmetije neprejemnice pa imajo nasprotno enega družinskega člana,

ki je zaposlen na kmetiji, po navadi gospodarja oziroma gospodarico (P6).

V večini primerov so sogovornice in sogovorniki končali srednješolske in poklicne programe ne glede na opazovano generacijo, spol in vrsto opazovane kmetije. Zanimivo pa je, da najvišja stopnja izobrazbe ni povezana z opazovanima skupinama kmetij prejemnic in neprejemnic ene ali obeh oblik pomoči: fakultetno izobraženi zakonci so tako med mladimi prevzemniki (P1 in P3) kot tudi med odraslimi otroki kmetij, ki nimajo zagotavljenega naslednika (P4), in nasprotno, posameznike s končano osnovnošolsko izobrazbo najdemo tako med mladimi prevzemniki (P1) kot tudi med starejšimi gospodarji in gospodaricami (P1).

Ne nazadnje primoženke in priženjenci na izbrane kmetije večinoma tudi sami izhajajo iz večgeneracijskih kmečkih družin. To je dobrodošlo za analizo razumevanja življenja v taki skupnosti prav pri vseh njenih odraslih članih.

Življenje v večgeneracijski kmečki družini: pričakovanja in prakse skrbi za starejše družinske člane

Da bi se izognila stereotipnim predstavam o usklajenih odnosih med spoloma in generacijami, ki naj bi prevladovali v večgeneracijskih kmečkih družinah, in pojasnila rezultat iz anketne raziskave o zavezi mlajše generacije kmečkih gospodinjev, prejemnic sredstev pomoči mladim prevzemnikom in zgodnjim upokojevcem, sem skušala izluščiti pričakovanja in prakse skrbi za starejše družinske člane v razmišljanju sogovornic in sogovornikov o prednostih in pomanjkljivostih življenja v večgeneracijski družini. Rezultati analize te vsebine pogovorov so pokazali, da večina sogovornic in sogovornikov meni, da je skupno bivanje starejših in mlajših ljudi prednost, vendar samo, če se družinski člani »dobro razumejo«. Med poudarjenimi prednostmi takega načina življenja je starejša generacija sogovornic in sogovornikov omenjala zlasti zagotovljeno varnost in oskrbo »na stara leta«, obojestransko medgeneracijsko učenje in občutek, da »vselej dobiš pomoč, ko jo potrebuješ«. Tako na primer starejši par iz družine P2 pričakuje,

⁶ V oklepajih uporabljene kratice označujejo družinskega člana iz določene družine in njegovo starost. Oznaka sogovornik, 58, P4 pomeni, da gre za družinskega člana, starega 58 let, iz večgeneracijske družine P4.

da bo ostal doma na stara leta. Gospodar, zgodnji upokojenec, je poudaril, da je v pogodbi mladega prevzemnika natančno opredeljeno, da upokojenec ostane v hiši (stanovanju) in da mora prevzemnik poskrbeti zanj bodisi doma bodisi mu mora plačati oskrbo. Gospodarica je dodala, da imajo temu primerno že ureditev prostorov v skupni hiši: spodnji prostori so prirejani za stare, da ne bodo hodili po stopnicah. Ne nasprotuje pa razmišljanju, da bi jo v primeru hujše bolezni dali v dom.

Manjšina sogovornic in sogovornikov starejše generacije je opozorila tudi na določena nesoglasja, ki so lahko posledica življenja v taki skupnosti. Nekateri so omenili določenega družinskega člana kot »konfliktnega« in opisali, da jih je doživljanje take osebe v določenem obdobju življenja usmerilo v drugačne medgeneracijske prakse v drugem življenjskem obdobju. Zgovoren je primer starejšega para iz družine P3: starejši gospodar je kot izjemno delavno, a konfliktno osebo doživljal svojo mamo, ki se kot mlada oseba ni »dobro ujela« s svojo taščo, kot starejša oseba pa ne s svojo snaho, njegovo soprogo.

Moja tašča je stalno komandirala. Včasih nisem prenesla njenega ukazovanja in sem raje brez besed postorila, kar je bilo nujno. Včasih me je mož podprl, včasih pa svojo mamo [...] Stalno sem se morala dokazovati. (Sogovornica, 66, P3.)

Soproga je negativno izkušnjo skupnega življenja in dela s svojo taščo navedla celo kot pglavitni razlog za podpiranje ločenega življenja mlajših in starejših generacij. Vseskozi si je prizadevala, da njeni odrasli otroci živijo s svojimi družinami ločeno od njiju s soprogom in da prakticirajo »pomoč z razdalje«.

Nekateri predstavniki starejše generacije pogrešajo pri mlajši generaciji »več spoštovanja do starejših«. To je bila brez dvoma njihova izkušnja iz zgodnjega obdobja odraščanja, ko se o avtoriteti starejšega družinskega člana ni dvomilo. Starejši par iz družine P4 je prepričan, da so bili včasih stari ljudje nekakšen idol v hiši. Ko se je na kmetijo zdajšnjega gospodarja primožila njegova soproga, je imela večinoma dobre odnose z vsemi; od tašče se je

celo naučila kuhati. Ker je edina v družini imela voziški izpit, je soprogove starše in stare starše ona vozila k zdravniku. Ko sta tašča in tast zbolela in obnemogla, je ona skrbela zanju.

V številnih primerih sta ločeni hiši na istem dvorišču znamenje potrebe po večji zasebnosti tako predstavnikov mlajše generacije sogovornic in sogovornikov kot tudi starejše generacije, to pa ne izključuje njihove vsakodnevne delovne ali pa skrbstvene povezanosti. Tako je na primer gospodarjeva mati (P5), ki je še vedno uradna lastnica kmetije, štiri leta po smrti soproga »zapustila« mlade in se preselila v mesto k svojemu sedanjemu partnerju.

Vedela sem, da se bodo vnuki poročili in da bom ostala sama, pa čeprav so me prosili, naj ne odidem. Zdajšnjega partnerja že dolgo poznam in rajši živim pri njem na koruzi. Doma smo v redu živeli, nismo se kregali, vendar mi je tu bolje. (Sogovornica, 73, P5.)

V vseh primerih, v katerih so sogovornice in sogovorniki obeh generacij opisali določena nesoglasja s posameznimi člani družine ali razvili ambivalentna občutja do njih, lahko opazimo specifično gledanje na »staranje na vasi«. Kot prednostno izbiro svoje oskrbe na stara leta so praviloma navedli dom za starejše občane in ne domačo oskrbo, pa ne le zaradi svojih negativnih izkušenj s posameznimi družinskimi člani, temveč preprosto zato, ker s tako odločitvijo ne bi nikogar od domačih »obremenili« pri delu na kmetiji ali pa bi bili v »boljših rokah«.

Jaz bi šla z veseljem v dom. Kolikor vem, ti dom nudi tako kvalitetno oskrbo, ki ti jo doma ne morejo zagotoviti. Vse je čisto, sestre in zdravniki so ti vedno na razpolago, hrana je odlična, skratka, tam je vse! Na kmetiji so pa že zdaj tri družine, pa veliko se bo delalo [...]. Zame je dom bomba! (Sogovornica, 73, P5.)

V primeru hujše hendikepiranosti ali dolgotrajne oskrbe pa bi se za institucionalno oskrbo odločili prav vsi sogovornice in sogovorniki, saj si želijo »nemotnega delovanja kmetije«. Mlado primoženko na turistično kmetijo P3 je na primer prav izkušnja iz izvorne družine, v kateri je predvsem njena mama skrbela za tri

stare ljudi, ki so bili na lepem »priklenjeni na posteljo« (dedek brez nog in njegov brat sta bila popolna invalida, babica pa je tri mesece ležala z zlomljenimi kolki), prepričala, da je institucionalna oskrba najboljša rešitev za starega človeka.

Morda prav zaradi takih primerov dom za starejše občane ni več »sramotna izbira« na vasi, čeprav je brez dvoma to še bil v času odraščanja starejše generacije sogovornic in sogovornikov. Prav vsi so poudarili, da se to »stališče« spreminja. Hkrati pa so prepričani, da je dom za starejše primerna rešitev le za tiste, ki so denarno zmožni plačevati tako oskrbo. Po njihovem mnenju so na splošno kmečke pokojnine pre nizke, da bi z njimi lahko pokrili stroške domske oskrbe, kaj šele stroške dolgotrajnih obolenj, saj so ti lahko tudi trikrat višji od stroškov običajne oskrbe. Tako je na primer zaradi posledic možganske kapi svoje mame s težavo, a vendarle sprejela odločitev za stalno institucionalno oskrbo gospodarica (P4). Sprva se ji je zdelo, da jo vsi v vasi obsojajo in tudi sama se je nelagodno počutila zaradi take odločitve. Sčasoma pa je spoznala, da je bila odločitev pravilna. Zaradi te izkušnje tudi njena starejša hči podpira domsko oskrbo, njen soprog pa bolj podpira staranje doma tako za starejše člane družine kot tudi zase.

Domačo oskrbo »na stara leta« kot prednostno izbiro v primerjavi z institucionalnim varstvom bi izbrali predstavniki obeh generacij, ne glede na vrsto opazovane kmetije. Večina sogovornic in sogovornikov mlajše generacije utemeljuje tako izbiro bodisi za svoje starše bodisi zase z argumentom, da so si s prizadevnim delom na kmetiji »zaslužili umreti doma«. Najbolj slikovit v tem oziru je primer starejše hčere iz družine P1, ki sicer živi ločeno na bližnji kmetiji svojega pokojnega soproga. Za svojega tasta je ob občasnih pomoči svojih otrok in mame sama skrbela do njegove smrti.

Zjutraj smo tasta uredili, potem pa je moja mama prinesla kosilo. Zanj bi skrbela, tudi če mi ne bi predal kmetije. Veliko nam je nudil, torej si je zaslužil, da je bil do konca doma. Nikoli nismo imeli problemov z njim. Ležal je v postelji in poslušal radio, skozi okno in balkon v sobi je gledal ven na cesto, otroci so bili veliko z njim. (Sogovornica, 42, P1.)

Sama si sicer redno plačuje za kmečko pokojnino, vendar upa, da je otroka tako vzgojila, da je ne bosta dala v dom. Zanj je dom primerna izbira le v primeru hude bolezni ali pa za tiste stare ljudi, ki nimajo nikogar.

Ne glede na opazovano generacijo in vrsto kmetije ostaja nega starih zgolj delo žensk. Čeprav se od mladih prevzemnikov kmetij in na splošno od tistih, ki na kmetiji ostanejo, pričakuje, da bodo poskrbeli za svoje starše na stara leta, je to v praksi obveznost njihovih soprogov. Presenetljivo pa je, da sogovornice mlajše generacije jemljejo to dolžnost kot samoumevno področje dela žensk.

Enemu moškemu je to težko delati. V naši družini je bilo to samoumevno žensko opravilo. Prababice nismo dali v dom, ker je bil vedno kdo doma. Dom je tudi finančna obremenitev. Babica je bila doma in je bila fizično zmožna skrbeti za prababico. Poleg tega sva bili na razpolago še mama in jaz. Če ne zmoreš, ker je oskrbovanec pretežak, pa rabiš pomoč. (Sogovornica, 27, P1.)

Vendar pa so redki primeri, da družinski člani gledajo na domačo oskrbo hendikepiranih članov kot močno vez, ki osmišlja družino. Tak je primer družine P6: gospodarica (44) in njena mati sta doma skrbeli za babico, ki je bila šest let priklenjena na voziček. Nikoli nista pomislili, da bi jo dali v dom. Doma babica ni bila osamljena, pa še z veseljem je pomagala v gospodinjstvu, kar je zmogla:

Posodo je z mize najprej zložila k sebi na voziček, se odpeljala do pomivalnega korita, jo vanj zložila, čisto posodo pa je pobrisala in pospravila v omare. Zelo rada je brala in šivala. (Sogovornica, 44.)

Zaradi možganskih poškodb je bila vse življenje v domači oskrbi tudi starejša sestra gospodarice. Gospodarica se spominja, da je njena mama celo zavrnila dobronamerno zdravnikovo priporočilo, da bi sestro dali v zavod, z argumentom, da jih skrb zanjo združuje in osmišlja kot družino. Mati gospodarice je še danes ponosna, ker so bili vedno zelo povezani. Vedno so »skupaj držali«. Še zdaj je prepričana, da bi morale generacije živeti

skupaj, čeprav opaža, da so družine, v katerih bi se njeni člani med seboj dobro razumeli, danes redkost.

Spremenjene medgeneracijske prakse in odnose je v svoji več kot štiridesetletni delovni karieri v cerkveni občini, ki vključuje vasi nekaterih izbranih kmetij, komentiral tudi lokalni duhovnik. Po njegovi oceni danes starejši ljudje bolj razumejo, da jim mlajši zaradi celodnevnih obveznosti ne zmorejo zagotoviti primerne domače oskrbe, čeprav je bilo to včasih povsem nezaslišano razmišljanje. Hkrati pa se zaveda, da opažanj o spreminjajočih se medgeneracijskih odnosih v skupnosti ni mogoče kar posploševati.

Medgeneracijske odnose je nemogoče postaviti na enotni imenovalec. Pri kmetih je to zelo različno. So družine, kjer so mladi doma, in če lahko, z veseljem prevzamejo skrb za starejše, so pa družine, ki tega ne zmorejo, ali pa so celo take, v katerih so generacije v konfliktnih odnosih. (Upokojeni duhovnik.)

Kot pozitivno doživlja izbiro več vrst socialnih pomoči, ki so danes na voljo starejšim ljudem, tako da niso povsem odvisni od mlajših članov družine. Danes si lahko kmetovalke in kmetovalci plačujejo prispevke za pokojnino, to pa včasih ni bilo možno; pokojnino je lahko uveljavljal samo en član kmetije.

Kot pomembno socialno pridobitev, ki spreminja odnose med spoloma na vasi, doživlja tudi možnost starševskega in očetovskega dopusta, čeprav je po njegovi oceni praksa taka, da je skrb za otroke in stare družinske člane še vedno delo žensk. Podeželje po njegovem mnenju ohranja patriarhalne prakse.

SKLEPNI RAZMISLEK

Anketna raziskava o odnosih med generacijami in spoloma na kmetijah v Sloveniji je pokazala, da sta ukrepa pomoči mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjim upokojujencem vplivala na perspektivnejše družinske kmetije v pomenu gospodarskih značilnosti kmetij in števila družinskih članov. Rezultati so pokazali, da taka kmečka gospodinjstva s »pravčasno« zagotovljenimi mladimi prevzemniki

kmetij bodo nadaljevala kmetovanje, da njihovi člani živijo na večjih in z mehanizacijo bolje opremljenih kmetijah, da imajo višjo izobrazbo in več otrok v primerjavi s kmetijami, ki niso zaprosile za ta sredstva pomoči. Mlajša generacija članov takih gospodinjstev je med drugim pokazala tudi večjo pripravljenost skrbeti za svoje stare družinske člane, hkrati pa so njihova socialna omrežja omejena predvsem na družino oziroma najbližje sorodnike.

Študija šestih večgeneracijskih družin je delno potrdila ta rezultat anketne raziskave. Tako je na primer pokazala, da najvišja stopnja izobrazbe ni povezana z opazovanima skupinama kmetij z mladimi prevzemniki ali brez njih: fakultetno izobraženi zakonci so tako med mladimi prevzemniki kot tudi med odraslimi otroki s kmetij, ki nimajo zagotovljenega naslednika, in nasprotno, posameznike s končano osnovnošolsko izobrazbo najdemo tako med mladimi prevzemniki kot tudi med njihovimi starši.

Obe skupini kmetij se najbolj razlikujeta po povečanih zmogljivostih (tj. po velikosti posesti, številu glav živine oziroma gostinskih zmogljivostih) od prevzema starejše generacije do prevzema mlajše generacije in po številu delujočih pa tudi zaposlenih družinskih članov na njih. Občutno so zmogljivosti povečale kmetije prejemnice obeh oblik pomoči. To je ne nazadnje pokazala tudi predhodna raziskava. Ker pa so to kmetije, na katerih sta bila večino svoje delovne kariere zaposlena oba od staršev danes mladih prevzemnikov, ne preseneča, da tudi zdaj na njih najdemo več zaposlenih članov družine kot na kmetijah neprejemnicah sredstev obeh oblik pomoči. Mladim prevzemnikom poleg njihovih soprog pri raznovrstnih delih praviloma še vedno pomagajo že upokojeni starši. Na kmetijah, ki še nimajo določenega naslednika, pa je po navadi zaposlen samo gospodar ali gospodarica, izjemoma pa še kak drug član družinske skupnosti.

Ne nazadnje je predhodna raziskava pokazala, da je mlajša generacija kmečkih gospodinjstev prejemnic pomoči mladim prevzemnikom kmetij in zgodnjega upokojevanja izrazito bolj pripravljena skrbeti za starejšo generacijo v primerjavi z drugimi opazovanimi skupinami

kmečkih in mestnih gospodinjstev. Ta študija ni pokazala enotnega vzorca takšne prakse po opazovanih skupinah z mladimi prevzemniki in brez njih. Domačo oskrbo na stara leta kot prednostno izbiro v primerjavi z institucionalnim varstvom bi izbrali predstavniki obeh generacij ne glede na vrsto opazovane kmetije. Večina sogovornic in sogovornikov tako izbiro bodisi za svoje starše ali zase utemeljuje z argumentom, da so si s prizadevnim delom na kmetiji »zaslužili umreti doma«.

Čeprav se od mladih prevzemnikov kmetij in na splošno od tistih, ki na kmetiji ostanejo, pričakuje, da bodo poskrbeli za svoje starše na stara leta, je to v praksi obveznost njihovih soprog. Ne glede na opazovano generacijo in vrsto kmetije ostaja nega starih domena zgolj žensk, te pa jo, presenetljivo, tudi same ne glede na starost jemljejo kot samoumevno področje svojega dela.

Drugačna razmišljanja o oskrbi na stara leta so izrazili sogovornice in sogovorniki obeh generacij, ki so v svojih življenjskih pripovedih opisali tudi določena nesoglasja s posameznimi člani družine. Taki so kot prednostno izbiro svoje oskrbe na stara leta praviloma navedli dom za starejše občane in ne domačo oskrbo. Po drugi strani pa prav vsi sogovornice in sogovorniki gledajo na institucionalno oskrbo kot na prednostno izbiro v primeru nujne dolgotrajne oskrbe kateregakoli izmed družinskih članov, saj bi taka oskrba doma ovirala nometeno delovanje kmetije. Morda prav zato dom za starejše občane ni več »sramotna izbira« na vasi, kot je gotovo še bil v času odraščanja starejše generacije.

Vse kaže, da lahko odgovor na vprašanje, ali je obveznost mlajše generacije, da poskrbi za starše na stara leta, aktualna ali preživeta praksa, najdemo v razmišljanju lokalnega duhovnika, ki je prepričan, da je težko poplošno presojati staranje na vasi na ravni širše skupnosti in da je primernejše govoriti o konkretnih, posameznih primerih kmečkih družin. Življenjske pripovedi sogovornic in sogovornikov so prav gotovo pokazale, da so razmišljanja o staranju v večgeneracijskih kmečkih družinah odvisna od specifične prakse prepletene življenja in odnosov mlajših

in starejših generacij, ki si delijo dom in delo. Hkrati pa nam sporočajo uporabna vedenja tudi za socialno delo s starimi ljudmi, ki jih lahko zaokrožimo takole: kljub možnostim institucionalne oskrbe starih se od svojcev v kmečkih družinah še vedno pričakuje, da opravijo večino oskrbe sami, a le, če tako opravilo ne ogroža delovanja kmetije kot podjetja. Skrbstveno delo je po mnenju mlajših in starejših generacij še vedno domena žensk. Čeprav institucionalna (zlasti domska) oskrba starih ni več sramotna izbira na vasi, ta oblika oskrbe še vedno ni prednostna izbira. Ti sklepi prav gotovo nakazujejo smeri, ki bi jih kazalo še podrobneje preučiti za oblikovanje primernih oblik pomoči uporabnikom v kmečkem okolju.

VIRI

- BARBIČ, A. (1993), (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo*, 26, 5: 209–217.
- BHAT, A. K., DHURVARAJAN, R. (2001), Ageing in India: drifting intergenerational relations, challenges and options. *Ageing and Society*, 21, 5: 621–640.
- ELDER, G. H. ML., ROBERTSON, E. B., CONGER, R. D. (1996), Fathers and sons in rural America. V: Hareven, T. K. (ur.), *Aging and generational relations: life-course and cross-cultural perspectives*. New York, NY: Aldine de Gruyter (31–60).
- GALDEANO-GÓMEZ, E., AZNAR-SÁNCHEZ, J. A., PÉREZ-MESA, J. C. (2010), The complexity of theories on rural development in Europe: an analysis of the paradigmatic case of Almería (South-east Spain). *Sociologia ruralis*, 51, 1: 54–78.
- GOSAR, L. (1991), Za usklajeno reševanje razvojnih problemov. V: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja: prostor, prebivalci, gospodarske dejavnosti*. Novo mesto: Dolenjska založba (31–45).
- HAREVEN, T. K. (1996), Introduction: aging and generational relations over the life course. V: Hareven, T. K. (ur.), *Aging and generational relations: life-course and cross-cultural perspectives*. New York, NY: Aldine de Gruyter (ix–xxv).
- HILDENBRAND, B., HENNON, C. B. (2005), Above all, farming means family farming: context for introducing the articles in this special issue. *Journal of Comparative Family Studies*, poletje, 36, 3: 357–366.

- HRIBERNIK, F. (1995), Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji. *Socialno delo*, 34, 3: 203–216.
- JONG, W. DE, ROTH, C., BADINI-KINDA, F., BHAGYANATH, S. (2005), *Ageing in insecurity: case studies on social security and gender in India and Burkina Faso. – Vieillir dans l'insécurité: sécurité sociale et genre en Inde et au Burkina Faso. Études de cas*. Münster: LIT Verlag.
- JUVANČIČ, L. (2002), *Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko (doktorska disertacija).
- KEASBERRY, I. N. (2001), Elder care and intergenerational relationships in rural Yogyakarta, Indonesia. *Ageing and Society*, 21, 5: 641–665.
- KEELING, S. (2001), Relative distance: ageing in rural New Zealand. *Ageing and Society*, 21, 5: 605–619.
- KERBLER, B. K. (2008), *Dejavniki nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, D. (2013), *Etnografija medgeneracijskih odnosov: dom in delo na kmetijah skozi življenjske pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, D., ČERNIČ ISTENIČ, M. (2010), *Dom in delo na kmetijah: raziskava odnosov med generacijami in spoloma*. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- KOVAČIČ, M., MILENKOVIČ, A., KLEMENT, Š., ILIČ, M., JUVANC, A., FABJAN, R., PERPAR, A. (1996), *Socio-ekonomska in velikostna struktura kmetij v Sloveniji v obdobju 1981–1991 (Agrarna ekonomika in politika, študije, 2)*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomijo.
- LEE, G. R., CASSIDY, M. L. (1985), Family and kin relations of the rural elderly. V: Coward, R. T., Gary L. R. (ur.), *The elderly in rural society*. New York: NY: Springer (151–169).
- MAKAROVIČ, M. (1991), Družine z vitalnih in odmirajočih kmetij v luči nekaterih odnosov. V: Barbič, A. (ur.), *Prihodnost slovenskega podeželja: prostor, prebivalci, gospodarske dejavnosti*. Novo mesto: Dolenjska založba (133–148).
- MALI, J. (2010), The sources of intergenerational collaboration within social work. *Teorija in praksa*, 47, 6: 1238–1252. Dostopno na: http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/tip20106_mali.pdf (1. 12. 2013).
- (2013), Socialno delo s starimi ljudmi kot specializacija stroke. *Socialno delo*, 52, 1: 57–67.
- MALI, J., OVČAR, L. (2010), Življenjski svet starejšega kmečkega prebivalstva. *Socialno delo*, 49, 4: 229–238.
- MANNING, R. (2000), *Food's frontier: the next green revolution*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- MAROTZ-BADEN, R., HENNON, C. B., BRUBAKER, T. (ur.) (1988), *Families in rural America: stress, adaptation and revitalization*. St. Paul, MN: National Council on Family Relations.
- MELBERG, K. (2005), Family farm transactions in Norway: unpaid care across three farm generations. *Journal of Comparative Family Studies*, poletje, 36, 3: 419–441.
- POTTER, C., TILZEY, M. (2005), Agricultural policy discourses in the European post-fordist transition: neoliberalism, neomercantilism and multifunctionality. *Progress in Human Geography*, 29, 5: 581–600.
- Program razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2007–2013 (2008). Dostopno na: http://www.mkgp.gov.si/fileadmin/mkgp.gov.si/pageuploads/saSSo/PRP_2007-2013/PRP_2007-2013_2._sprememba.pdf (5. 11. 2008).
- Regionalni razvojni program Pomurske regije 2007–2013 (2007). Murska Sobota: Regionalna razvojna agencija Mura, d. o. o.
- SCHARF, T. (2001), Ageing and intergenerational relationships in rural Germany. *Ageing and Society*, 21, 5: 547–566.
- SHENK, D. (2001), Intergenerational family relationships of older women in Central Minnesota. *Ageing and Society*, 21, 5: 591–603.
- WENGER, G. C. (2001), Introduction: intergenerational relationships in rural areas. *Ageing and Society*, 21, 5: 537–545.
- WENGER, G. C., BURHOLT, V. (2001), Differences over time in older people's relationships with children, grandchildren, nieces and nephews in rural North Wales. *Ageing and Society*, 21, 5: 567–590.